

УДК 94(477) «18/19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.11>

«ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ»: СИСТЕМА ЦЕРКОВНОГО СУДОЧИНСТВА В ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАДАХ ХЕРСОНЩИНИ І КИЇВЩИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Кравчук Богдан,

здобувач вищої освіти третього освітньо-кваліфікаційного рівня
спеціальності 032 «Історія та археологія» кафедри історії, археології та методики викладання
факультету психології, історії та соціології
Херсонського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-1052-7223

В статті здійснено аналіз внутрішнього життя пізньопротестантських спільнот Херсонської та Київської губерній середини ХІХ – початку ХХ століття. Встановлено, що дослідження церковного судочинства громад дає змогу споглянути на систему взаємовідносин між її представниками, способи пошуку діалогу та консенсусу в процесі вирішення конфліктних ситуацій, методи покарання за правопорушення. Визначено, що примус до дотримання релігійних норм та правил є необхідністю для функціонування та діяльності будь-якої релігійної організації. Виявлено, що система впливу на порушника в середовищі пізньопротестантських громад здійснювалась не насильницьким способом, але виключно за допомогою вербальних методів: духовних настанов, моральних доган та релігійних заборон.

Визначено, що постійні релігійні переслідування та утиски спонукали пізніх протестантів вирішувати конфліктні ситуації між собою в межах громади. Засвідчено, що в таких випадках звернення до державних судових установ, які часто арештовували членів громад за релігійні переконання, було ганьбою та колосальною іміджевою втратою. Встановлено, що саме з цієї причини пізньопротестантські спільноти намагалися віддзеркалити державну судову систему у власному середовищі.

Виявлено, що основними причинами покарання правопорушників були непокоря рішенням громади, відступлення від догматики віровчень, невиконання Біблійних заповідей та рецидив порушень. Показано, що система покарання складалась із декількох етапів, які відповідали текстам Святого Письма: умовляння на одинці, переконування в обмеженому колі свідків, винесення проблеми на загальні збори громади, яка вирішувала питання шляхом голосування. Доведено, що порушник мав право до останнього моменту здійснити акт розкаяння та бути помилуваним і прощеним.

Визначено, що методом покарання для порушника було відлучення його від церкви із заборonoю бути присутнім на зібранні та брати участь у Причасті. Встановлено, що повернення до громади мало спрваджуватися розкаянням, випробувальним терміном та голосуванням членів спільноти. Таким чином проаналізовано систему взаємовідносин в протестантських громадах крізь призму їх судочинства.

Ключові слова: пізній протестантизм, баптизм, штундизм, громада, судочинство.

Kravchuk Bohdan. «Crime and Punishment»: the system of church justice in the late Protestant communities of Kherson Region and Kyiv Region in the middle of the 19th and early 20th centuries

The article analyses the inner life of the late Protestant communities of Kherson and Kyiv provinces in the mid-nineteenth and early twentieth centuries. It is established that the study of the ecclesiastical proceedings of the communities allows us to look at the system of relations between its representatives, ways of seeking dialogue and consensus in the process of resolving conflict situations, and methods of punishment for offences. It is determined that coercion to comply with religious norms and rules is a necessity for the functioning and activity of any religious organisation. It is found that the system of influence on the offender in the late Protestant communities was not carried out in a by force, but exclusively through verbal methods: spiritual guidance, moral reprimands and religious prohibitions.

It is determined that constant religious persecution and harassment prompted late Protestants to resolve conflicts among themselves within the community. It is proved that in such cases, recourse to state judicial institutions, which often arrested community members for their religious beliefs, was a disgrace and a huge image loss. It is established that this is the reason why late Protestant communities tried to mirror the state judicial system in their own environment.

It is found that the main reasons for punishing offenders were disobedience to community decisions, deviation from the dogma of doctrine, failure to comply with the Bible's commandments and recurrence of violations. It is shown that the system of punishment consisted of several stages that corresponded to the texts of the Holy Scriptures: persuasion in private, persuasion in a limited circle of witnesses, bringing the problem to a general meeting of the community, which resolved the issue by voting. It is proved that the offender had the right to perform an act of repentance until the last moment and be pardoned and forgiven.

It is determined that the method of punishment for the offender was excommunication with a ban on attending meetings and participating in the Holy Communion. It is established that return to the community was to be accompanied by repentance, probation and voting of the community members. Thus, the author analyses the system of relations in Protestant communities through the prism of their judicial proceedings.

Key words: late Protestantism, baptism, Stundism, community, judiciary.

Постановка проблеми. Дослідження пізньопротестантської системи судочинства є унікальною можливістю усвідомити механізми внутрішнього життя громад. Визначені віровченнями правила співіснування, види правопорушень та покарання за них – це спосіб встановити систему координат, розподілу ролей між членами спільнот. В основному внутрішнє життя є причиною та поясненням зовнішнього, і в такий спосіб більшість поведінкових моделей керівників та членів пізньопротестантських громад стають зрозумілими.

Система внутрішнього релігійного судочинства – це окремий світ з правилами, які здебільшого стосуються не стільки кримінально-адміністративних правопорушень, скільки духовно-психологічних проступків. Необхідність підтримувати власну репутацію в середовищі вкрай негативно налаштованого православного суспільства, спонукала діячів протестантських рухів звертати увагу на поведінку та поступки своїх одновірців. По суті це був своєрідний самосуд, який застосовувався до певної категорії людей. При цьому їх рішення в жодному випадку не було направлене на використання інструментарію насилля, яке легітимно санкціонувати могла виключно державна влада. Природа цього самосуду – моральний вплив у вигляді вербальних настанов, доган і вказівок.

Мета статті – дослідити систему внутрішньо церковного судочинства в пізньопротестантських громадах Київської та Херсонської губерній середини XIX – початку XX століття.

Аналіз історіографічних досліджень Вивчення пізньопротестантського судочинства цікавило дослідників ще з останньої чверті XIX століття. Його унікальність викликала інтерес не стільки до правової, скільки до соціальної та духовної складової. Авжеж в умовах імперського самодержавства та автократії, на низовому рівні, виявляється, продовжували існувати соціальні одиниці, в яких діяв доволі демократичний устрій. Історіографічні роботи можна поділити на дві умовні категорії: православна та світська історіографія.

До православної історіографії можна віднести дослідження діячів церкви, які займалися не тільки вивченням пізньопротестантських громад, а й боротьбою із ними на різних рівнях. Тому до суджень та тверджень релігійних діячів треба відноситися критично. Адже на негативних тенденціях чи одиничних, але кричущих, випадках часто загострюється увага, тому втрачається баланс фактажу. До прикладу, протоієрей А. Рождественський цікавився питаннями вирішення побутових конфліктних ситуацій в середовищі пізньопротестантських спільнот Київської та Херсонської губерній [10].

Архієпископ О. Дородніцин вивчав роль пресвітерів – керівників громад, у вирішенні проблемних питань: покарання винних та вилучення членів спільноти [4]. Київський єпархіальний місіонер С. Потехін звернув увагу на вплив винесених рішень щодо членів громад на саму громаду та оточуюче православне суспільство [9]. Як місіонер, він чудово розумів необхідність використання таких прецедентів для боротьби із репутацією керівників протестантських спільнот.

Щодо світської історіографії, то вона теж потребує критичного підходу, адже в ній здебільшого прослідковується симпатія до об'єкта дослідження. Один із перших дослідників пізньопротестантських рухів А. Ушинський записував та вивчав віровчення київських громад, де, зокрема, звертав увагу на їх церковне «благочиніє» [11], тобто способи та методи дисциплінування. Своєрідний аналіз причин внутрішньо правової поведінки протестантських громад здійснила релігієзнавиця та юристка В. Ясевич-Бородаєвська. Вона акцентувала увагу на мотивах дотримання членами громад морально-етичного вигляду, що відповідав їх віровченням, а також на способах поновлення в складі спільноти раніше вилучених [12]. Український фольклорист Т. Зінківський дослідив всі етапи покарання непокірних членів громад: від умовлянь на одинці до винесення рішень загальними зборами [5].

Проте найбільш розгорнуто проблематику судочинства та покарання в спільнотах дослідив народник Г. Ємельянов, який присвятив значну частину своєї публікації в журналі «Вітчизняні записки» саме проблемам внутрішнього життя. Більше того, він здійснив аналіз поведінки представників громад, встановив їх причини та наслідки. Окрім того, дослідив власне судові процеси – так звані «братські суди» та їх рішення [6]. Отже, історіографія дослідження висвітлює широкий спектр проблем, які дають змогу детально вивчити систему судочинства в пізньопротестантських громадах Київської та Херсонської губернії.

Виклад основного матеріалу. В публікації ми досліджуємо дві складові судочинства в пізньопротестантських громадах Київської та Херсонської губерній середини XIX – початку XX століття. До першої відносимо проблеми судочинства в середовищі спільнот у випадку виникнення конфліктних ситуацій між їх представниками. В подібних ситуаціях ворогуючими сторонами є представники громади і тому виникає спільна необхідність визначити винного та виправдати невинного. До другої складової ми відносимо систему судочинства над відступником або не покірним членом громади: в таких випадках стороною обвинувачення, а тому і конфлікту, виступає сама спільнота.

Виникнення суперечок у межах громади могли стосуватися широкого спектру питань: від господарських до релігійних. Проте, як повідомлять очевидці, більшість протестантів жили між собою мирно та спокійно [6, с.211]. В крайньому випадку, саме такий образ вони намагалися створити в очах оточуючого суспільства. Особистий приклад мирного співіснування був вкрай необхідний для проповідницької діяльності серед православного населення. Бо кожний негативний прецедент використовувався ортодоксальним духовенством для боротьби з протестантами і надовго залишався в народній пам'яті.

Для пізніх протестантів важливо було не давати приводу для нарікань та насмішок. Контраст образу життя пізні протестанти зазвичай брали на озброєння як потужний аргумент на свою користь. До прикладу, у зверненні до Херсонського губернатора представники однієї із баптистських громад повідомляють, що на відмінну від православних односельчан, ведуть тверезий спосіб життя, займаються благодійництвом, працюють не покладаючи рук, сплячують «кесарю – кесарева» тощо. «Ми строго слідкуємо за моральністю наших братів і кожного, хто не виправляється – випроваджуємо із нашого середовища і чим ми гірше православних братів наших?», – зазначають вони [3, с. 336]. Окрім того, в громаді вважалося за велику ганьбу виникнення будь-яких конфліктних ситуацій між «братами» та між «сестрами».

На жаль, до нашого часу збережено не надто багато інформації про випадки конфліктних ситуацій між членами спільнот. Це пов'язано з тим, що громади усіма можливими способами намагалися уладнати спірну ситуацію не виносячи «сміття із хати» [9, с. 11]. Йти до світського начальства вирішувати власні проблеми, в першу чергу, суперечило уставленому євангельському звичаю, якого дотримувалися громади: «Чи посміє хто з вас, маючи справу до іншого, судитися в неправедних, а не в святих?» [2]. В очах протестантів звернення до урядовців чи суддів дорівнювало втраті іміджу та доброго християнського імені. Адже представники влади були головними ворогами, які переслідували та арештовували керівників пізньопротестантських громад.

Утиски з боку державних судових установ за релігійні переконання апіорі означали, що вразі виникнення конфліктів звертатися до них протипоказано. І тому пізньопротестантські громади змушені були вибудувати таку внутрішню судову систему, яка була б віддзеркаленням світської системи. З іншого боку, це спонукало до розбудови хоча б елементарної ієрархії, адже вирішальне слово або підведення підсумків судових слухань мало бути за кимось найповажнішим,

Сварки та конфлікти вирішувались у такій послідовності. Спочатку ворогуючі сторони намагались помирити на одинці. Якщо таким чином не вдавалось досягти результату, то зверталися до суду всієї громади, яка спонукала до винайдення компромісу або обопільного примирення. Всі присутні, заслухавши аргументи обох сторін, могли висловити власну думку щодо винуватості обвинуваченого. Остаточним було рішення всієї громади, а не її керівника чи групи «старших братів», тому за невиконання присуду – вилучали із спільноти [10, с. 266].

Вирішення суперечностей на загальних зборах було необхідним для консолідації громади, що було вкрай важливим в умовах утисків та переслідувань. Високо піднята віровченнями духовна планка, що охоплювала всі сфери життя, змушувала вирішувати всі питання спільно. До того ж винесення питань на загальне спонукало інших до примирення на більш ранніх стадіях або взагалі не конфліктувати.

Щодо другої складової системи внутрішнього церковного судочинства громад, то до нашого часу збережено значно більше джерел. Серед них віровчення спільнот, розповіді відлучених членів громади світським або православним дослідникам, повідомлення керівників громад щодо процесів над покараними тощо. Із зрозумілих причин подібні джерела доволі заангажовані через те, що їх носії були суб'єктами конфліктних ситуацій і розповідали про них крізь призму особистих поглядів чи неприязні. Проте, сутність суперечок залишається зрозумілою.

Приводом для початку судового процесу здебільшого були відступлення від віровчення громади, порушення заповідей Божих, непослух рішенням церковної громади і рецидив злочину. Порушення релігійних норм в будь-якому релігійному русі супроводжувалось відповідними санкціями до порушників. Відсутність покарання за порушення загальної дисципліни могло призвести до розпаду громади. Стає зрозумілим, що відступлення від віровчення та загальні рішення громади прирівнювались до

порушення Біблійних заповідей. Адже і вчення, і рішення спільноти мали базуватися та аргументуватися виключно текстами Святого Письма.

Як зазначалось, самосуд релігійної громади не передбачав використання фізичних чи насильницьких методів. Для цього не було необхідних інструментів. Його основний спосіб – це моральний вплив на особистість, викликання почуття вини та спонукання до розкаяння у вчинку. Чому це було важливо? «У сектантів моральний вигляд її членів створюється із загальної роботи всієї громади, так як приналежність до спільноти робить її учасників органічною, невід’ємною частиною цілого», – повідомляє релігієзнавиця В. Ясевич-Бородаєвська [12, с. 8]. Тобто, коли один учасник спільноти ставав порушником – це впливало як на репутацію усієї спільноти, що виступала цілісним та єдиним організмом. У такий спосіб формувалась соціальна згуртованість громади, що об’єднувалась навколо релігійних переконань, Біблійних текстів та церковних правил.

Судовий процес над непокірним відбувався в декілька поступових етапів. Встановлення факту правопорушення та наявності декількох свідків було достатньо для початку процесу. Г. Ємельянов, для позначення цього дійства, використовує поняття «братський суд» [6, с. 212], що може скласти хибне уявлення про участь у ньому представників виключно чоловічої статі або керівництва громади – своєрідної братерської ради. Насправді його учасниками були всі члени громади незалежно від статі. Більше того, як повідомляють джерела, кількість жінок в громадах Херсонської [7] та Київської [8] губерній в різні роки другої половини XIX – початку XX століття приблизно дорівнювала кількості чоловіків.

Після встановлення факту правопорушення розпочинався етап умовляння про навернення, який здебільшого проводився на одинці. У випадку, коли це не давало бажаного результату, то для «увещаній» використовувалась група осіб з числа найбільш авторитетних в громаді. І якщо це не допомагало, то лише на завершальному етапі питання відступника виносилося на загальні збори громади [5, с. 257]. При цьому однакове право викривати порушника мали всі учасники спільноти, до того ж приймати докір або настанову теж повинні були всі [11, с. 107].

Причин, які спонукали протестантів діяти саме в такий багаторівневий спосіб, було декілька. В першу чергу цей поетапний процес відповідав текстам Євангелії: «Коли прогрішитися твій брат проти тебе, іди й йому викажи поміж тобою та ним самим; як тебе він послухає, ти придбав свого брата. А коли не послухає він, то візьми з собою ще одного чи двох, щоб справа всіляка ствердилась устами двох чи трьох свідків. А коли не послухає їх, скажи Церкві; коли ж не послухає й Церкви, хай буде тобі, як поганин і митник!» [1]. З іншого боку, протестанти, які постійно страждали від зовнішніх утисків, намагалися вберегти своїх одновірців від внутрішніх потрясінь. Адже спільнота вважалась для них осередком спокою, миру та взаємоповаги.

Судовий процес над порушником здебільшого здійснювався в присутності всієї громади. Спочатку діям обвинуваченого надавалася морально-етична оцінка і на основі текстів Святого Письма висвітлювався прогріх. Інколи судочинство звершував пресвітер громади або «старший брат». Він виступав радше в якості організатора процесу та головного обвинувача, який доводив до відома присутніх, що всі попередні етапи умовлянь виявилися даремними.

Вирішальне слово в судових процесах залишалося за всією громадою [4, с. 179]. Як повідомляють джерела, не кожен суд завершувався вилученням і не завжди доводилося виносити остаточне рішення. Це аж ніяк не свідчить, що обвинувачений застосовував виважену лінію власного захисту і міг довести свою невинність. Навпаки, зазвичай обвинувачений кався у своїх проступках і обіцяв виконувати будь-яке рішення церкви. У таких випадках на нього не накладали покарання. Проте бували випадки рецидиву, і тоді повторні розкаяння не були підставою відмінити рішення про вилучення.

У першу чергу пізньопротестантські громади як і будь-які релігійні спільноти цінували своїх учасників і не охоче з ними прощалися. В умовах зовнішніх подразників до вирішення внутрішніх проблем застосовувалися менш радикальні методи. З іншого боку протестантське «вчення про прощення» було більш поміркованим та лояльним, на відміну від католицького чи православного, де анафема могла оголошуватися на власних розсуд духовенства без заслуховування сторін конфлікту. Від цього страждали і протестантські лідери.

У випадках, коли обвинувачений не розкаювався, то шляхом голосування всієї громади його вилучали. Сутність поняття «відлучення» чи «вилучення» полягала у заборонах та всілякому відчуженню від спільноти. Вони полягали у забороні відвідувати богослужіння громади та брати участь у Причасті. Більше того, на основі текстів Біблії, із вилученням не можна було споживати їжу за одним столом, окрім випадків, коли член громади перебував у родинних стосунках із відлученим [4, с. 174]. Всі ці заборони мали спонукати покараного до щиросердечного розкаяння та повернення до складу громади.

Система покарання правопорушника в середовищі пізньопротестантських громад виносилась на обговорення під час протестантських з'їздів. Зокрема і на конференції Союзу віруючих хрещених християн баптистів південної росії і Кавказу, що відбувся у селі Ново-Василівці Таврійської губернії 30 квітня – 01 травня 1884 року. На ній були присутні представники громад Херсонщини: І. Ратушний з Одещини, І. Рябошапка та Т. Хлистун з Єлисаветградщини.

Проблему відносин із відлученими членами громади обговорювали впродовж конференції декілька разів. Зокрема, їх участь в богослужіннях, Причасті, а також питання їхнього шлюбу, яке залишалось на розгляд кожної церкви окремо. Представники Херсонської губернії особисто брали участь в обговоренні цих питань. Це свідчить, що в межах регіону була поширена практика і проблема відлучення від громад [3, с. 577, 583].

Процес повернення теж був не легким. Для повторного прийняття до громади вилученому слід було в першу чергу визнати вину та розкаятися у своїх проступках. Після цього він повинен пройти випробувальний термін, де на ділі мав довести своє розкаяння. Приймали до громади як і відлучали – шляхом відповідного голосування всіх присутніх [11, с. 108]. У разі рецидиву в кількості двох або трьох випадків відлучення могло стати довічним.

Висновки. Зазвичай дослідники пізньопротестантських рухів вивчають їх взаємовідносини з світською владою, православним духовенством та оточуючим суспільством. Проте поза увагою залишаються внутрішньо протестантські взаємовідносини. Враховуючи обмежену кількість джерел внутрішнього походження, дослідникам важко встановити систему взаємозв'язків в громадах.

Система церковного судочинства та дисциплінування є унікальним об'єктом для вивчення внутрішніх взаємин між представниками пізньопротестантських спільнот. Для них було важливо в проповідницьких цілях створити позитивний імідж своїх громад, які могли б уособлювати осередок миру, спокою, стабільності та взаємоповаги. Тому переважна більшість конфліктних ситуацій не виносилась назовні, а вирішувалась у внутрішньому колі.

Покарання винних правопорушників використовувалось у крайніх випадках і застосовувалось виключно задля покращення морально-духовного стану обвинуваченого. Водночас судочинство здійснювалось на загальних зборах громади і рішення приймалось шляхом голосування. Відлучення від спільноти супроводжувалось системою заборон, проте щире розкаяння та випробувальний термін відривав дорогу до повернення в громаду. Таким чином, аналіз судової системи громад відкриває нам шлях до розуміння внутрішніх взаємин пізньопротестантських спільнот.

Література:

1. Біблія. Переклад І. Огієнка. Євангеліє від Матвія, 18 розділ, 15-17 вірші.
2. Біблія. Переклад І. Огієнка. Перше Послання до Коринтян, 6 розділ, 1 вірш.
3. Дородницын О. Материалы для истории религиозного движения на юге России во второй половине XIX в. Казань, 1908. 712 с.
4. Дородницын О. Южно-русский необаптизм, известный под именем штунды. Ставрополь-Кавказский, 1903. 268 с.
5. Зінківський Т. Штунда: українська раціоналістична секта, т. 2. Львів, 1896. 330с.
6. Емельянов Г. (Ковальский С.М.) Рационализм на Юге России. *Отечественные записки*. 1878. №3. С. 209.
7. Переписка с Херсонским архиепископом, консисторией, полицейскими учреждениями о надзоре за деятельностью сектантов (штундисты, баптисты и др.) на территории губернии. 05 января 1873 – 16 ноября 1874 гг. / Государственный архив Херсонской области. Фонд 1. Опис 1. Справа 40. Аркуш 170.
8. Повідомлення про походження штундизму та його розповсюдження в Київській єпархії. 1903-1904 рр. / Центральный государственный исторический архив Украины в м. Києві. Фонд 127. Опис 1005. Справа 195. Аркуші 1-2
9. Потехин С. Состояние штундизма в Киевской епархии за 1899-й год, деятельность миссии и уездные миссионерские съезды. Київ, 1900. 47 с.
10. Рождественский А. Южнорусский штундизм. Санкт-Петербург, 1889. 295 с.
11. Ушинский А. Вероучение малорусских штундистов. Київ, 1883. 250 с.
12. Ясевич-Бородаевская В. Сектанство в Киевской губернии. Баптисты и Малёванцы. Санкт-Петербург, 1902. 42 с.